

KONVERTITI A KONVERZIE V UHORSKÝCH SIROTINCOCH 18. STOROČIA¹

Ingrid Kušniráková

1 Deti ako súčasť náboženských zápasov

Náboženská situácia v Uhorsku v období raného novoveku bola špecifická v rámci Habsburskej monarchie i celej Európy. Kým väčšina európskych krajín sa aspoň podľa zákona stala konfesiónálne homogénnou, v Uhorsku od roku 1608 legálne existovalo niekoľko kresťanských cirkví. Do roku 1670 ich pôsobenie a vzájomnú koexistenciu upravovali mierové zmluvy uzavreté po skončení stavovských povstaní medzi uhorskými stavmi a panovníkom (1620, 1645) a patronátne právo zemepánov a mestských magistrátov. Po roku 1670, po odhalení Wesselényiho sprisahania a upevnení panovníckej moci, konfesiónálne pomery v krajine a rozsah náboženskej slobody určovali zákonné články uhorského snemu (schvaľované panovníkom) a kráľovské nariadenia. Základnou právnou normou sa stali snemové artikuly z roku 1681, opätovne potvrdené v roku 1687, ktoré síce protestantom (luteránom a kalvínom) naďalej garantovali slobodu vierovyznania, ale výrazne obmedzovali možnosti jeho verejného praktizovania. Na spomínané zákonné články uhorské snemu nadväzovali kráľovské dekréty *Explanatio Leopoldína* (1691) a *Resolutio Carolina* (1731), ktoré znamenali pre protestantov ďalšie reštrikcie a obmedzenia nielen v cirkevnom, ale často aj v profesijnom alebo osobnom živote. Do každodenného života rodín bezprostredne zasahovali najmä ustanovenia *Resolutio Carolina*, ktoré upravovali spôsob uzatvárania konfesiónálne zmiešaných manželstiev a výchovu detí, ktoré sa v nich narodili.

Štátna moc v Uhorsku až do 18. storočia problém konfesiónálne heterogénnych manželstiev žiadnym spôsobom nereglementovala. Svetské i katolícke cirkevné jurisdikcie očakávali, že takéto manželstvá sa budú uzatvárať len výnimočne, pred katolíckym farárom, so súhlasom biskupa a detí, ktoré sa v nich narodí, budú vychovávané výlučne v katolíckej viere. V skutočnosti však takýchto manželstiev bolo stále viac, snúbencov sobášili katolícki i protestantskí kňazi a deti boli vychovávané rôznym spôsobom. V niektorých rodinách ako katolíci, v iných ako protestanti, prípadne nasledovali vierovyznanie svojich rodičov podľa pohlavia – teda dievčatá podľa matky a chlapci podľa otca.

¹ Text vznikol v rámci projektu Vega č. 2/0086/20 *Administratíva raného novoveku* a projektu APVV-17-0398 *Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku*, ktoré sa riešia v Historickom ústave SAV.

Taktiež sa stávalo, že deti boli katolíkmami, len kým žil ich katolícky otec alebo matka a po ich smrti boli druhým rodičom vychovávané v protestantskej viere. Predstavitelia katolíckej cirkevnej hierarchie preto už od konca 17. storočia navrhovali, prípadne vo svojich diecézach i nariadili, aby zmiešané manželstvá mohli uzatvárať len katolícki farári a pod podmienkou, že snúbenci podpíšu reverz o katolíckom vierovyznaní svojich detí.²

Spory o tom, kto má sobášiť snúbencov rôznych kresťanských konfesii a v akej viere majú byť vychovávané ich deti, definitívne ukončilo až *Resolutio Carolina* z roku 1731. Podľa VII. bodu tohto kráľovského mandátu mohli konfesionálne zmiešané páry sobášiť len miestne príslušní katolícki kňazi a katolíckej konfesie museli byť aj deti, ktoré sa im v budúcnosti narodia. Pre lepšiu vymožitelnosť tohto nariadenia museli snúbenci na základe kráľovského mandátu z 2. januára 1749 podpísať pred uzavretím konfesionálne zmiešaného manželstva tzv. reverz. Jeho podpísaním sa zaviazali, že všetky ich deti budú vychovávané ako katolíci.³ V tom istom roku sa apostáza, teda odklon od katolíckej viery k protestantizmu, stala trestným činom, ktorý sa trestal finančnou pokutou alebo väzením. *Resolutio Carolina* i jeho ustanovenia o uzatváraní zmiešaných manželstiev a náboženskej výchove detí v nich narodených ostali v platnosti až do vydania tolerančného patentu v roku 1781, ktorý nanovo upravil aj túto otázku. Paragraf 7 určoval, že ak je otec katolík, deti oboch pohlaví ho musia nasledovať vo viere. Ak je otec protestant a matka katolíčka, synovia budú vychovávaní v konfesii otca a dievčatá matky. Tolerančný patent a zákonný článok 26/1791, ktorým bol tento edikt s úpravami inkorporovaný do uhorského právneho poriadku, reglementovali náboženskú výchovu detí narodených v konfesionálne zmiešaných manželstvách až do roku 1844.⁴

Snaha presadiť za každú cenu katolícku výchovu detí narodených v konfesionálne heterogénnych manželstvách otvárala cestu k násilným zásahom do ich života, k negatívnemu ovplyvňovaniu ich osudu či nenapraviteľnému narušeniu rodinných väzieb. Ak bola výchova detí v katolíckej viere akýmkoľvek spôsobom spochybnená, cirkevné a svetské authority si namiesto rodičov alebo iných príbuzných osobovali právo rozhodnúť, kde a ako bude o ne postarané. Deti bez ohľadu na ich vek boli vystavované tlaku, aby bez vedomia alebo proti vôli rodičov zložili katolícke vyznanie viery, ktoré najmä po pri-

² ROSKOVANY, Augustinus: *De matrimonio in Ecclesia Catholica*. I. díl. *De potestate Ecclesiae legislativa circa matrimonium*. Augustae Vindelicorum 1837, s. 429–433.

³ ŠOLTÉS, Peter: *Konfesionálne zmiešané manželstvá. Právne normy a sociálna prax*. Historický časopis, 62, 2013, č. 3, s. 420.

⁴ Podrobnejšie k úprave zmiešaných manželstiev v Uhorsku a výchove detí v nich narodených ŠOLTÉS, P.: *c. d.*, s. 415–446.

jatí zákona o apostáze už nebolo možné beztrestne odvolať. Niektorí rodičia, v snahe ochrániť svoje deti pred nedobrovoľnou rekatolizáciou, ich radšej poslali preč z mesta alebo i krajiny.⁵ Rodičia z konfesiónálne zmiešaných párov, ktorí svoje deti nevychovávali ako katolíkov, čelili nátlaku, finančnej pokute, hrozbe väzenia alebo mohli o ne aj prísť. Keďže tolerančný patent potvrdil povinnú katolícku výchovu časti detí narodených v zmiešaných manželstvách, jej násilné vymáhanie vedúce až k ich odobratiu, sa definitívne neskončilo ani po jeho vydaní.⁶

Jedným z nástrojov nábožensky podmieneného boja o dieťa sa v Uhorsku od polovice 18. storočia stali aj sirotince. Na rozdiel od krajín západnej Európy, kde sa ústavná starostlivosť o osirelé deti začala rozvíjať ako súčasť opatrení na odstránenie pouličného žobrania a podporu manufaktúrnej výroby, v Uhorsku vznikli prvé sirotince najmä z konfesiónálnych dôvodov. Všetky štyri ústavy, tri súkromné a jeden štátny, ktoré boli založené v krajine v druhej polovici 18. storočia, boli určené pre siroty katolíckeho vierovyznania alebo pre deti, ktoré sa z rôznych dôvodov mali pre katolícku vieru získať. Konvertitov či nádejných konvertitov mali podľa svojej zakladacej listiny prijímať do ústavnej starostlivosti najmä sirotince v Kőszegu a Tomášikove. Na rozdiel od ústavov zriadených v intenciách merkantilizmu, ktoré vychovávali deti najmä manufaktúrnou prácou, uhorské sirotince s ohľadom na svoje konfesiónálne ciele kládli dôraz najmä na výchovu a vzdelávanie.

2 Sirotinec v Kőszegu

S plánmi na založenie sirotincov prišli v Uhorsku ako prví evanjelickí kňazi a učitelia, absolventi univerzity v Halle a stúpenci pietizmu, ktorí v prvých desaťročiach 18. storočia pôsobili v Zadunajskom evanjelickom cirkevnom distrikte.⁷ Ich cieľom bolo vybudovať ústavy podľa vzoru hallského sirotinca, v ktorých by sa protestantské siroty ochránili pred výchovou v katolíckom prostredí a konvertovaním na katolícku vieru. Kvôli zlým materiálnym pomeroch tunajších evanjelických cirkevných obcí sa im však podarilo založiť

⁵ Napr. BAHIL, Matthias: *Tristissima, ecclesiarum Hungariae protestantium facies, omnes religionis consortes ad christianam compassionem lacrymabunda invitans, publico exposita conspectui. (Traurige Abbildung der Protestantischen Gemeinden in Ungarn, etc.)*. Bregae 1747, s. 231–239.

⁶ ŠOLTÉS, P.: c. d., s. 435; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku 1750–1815*. Bratislava 2019, s. 144.

⁷ CSEPREGI, Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest 2000, s. 122–124, 129–132.

len alumneum⁸ v Nemescsó, ktoré prijímalo do ústavnej starostlivosti aj osirelé deti.⁹ V reakcii na aktivity evanjelikov a otvorenie alumnea v Nemescsó vznikol v roku 1741 malý mestský sirotinec v neďalekom Kőszegu. Richtár mesta Jozef Szvetics apeloval na jeho založenie argumentom, že po meste sa túla množstvo sirôt, o ktoré sa nikto nestará alebo ich protestanti berú do Nemescsó a tam ich vychovávajú vo svojej viere.¹⁰ V máji 1750 predstavitelia magistrátu a Spoločnosti Ježišovej podpísali zmluvu, na základe ktorej jezuiti prevzali vedenie ústavu.¹¹ Signatári v jej úvode „s ťažobou na duši a s bolesťou v srdci“ konštatovali, že osirelé deti katolíckej i evanjelickej konfesie sa túlajú, nikto sa nestará o ich výchovu a vzdelanie, mnohé sú odtiahnuté od katolíckej viery a vychovávané v „heréze“. Preto sa rozhodli vybudovať v Kőszegu ústav, ktorý bude prioritne určený pre siroty protestantských rodičov, aby sa získali „pre jedinú spásanosnú“ vieru, alebo pre siroty konvertitov, ktorých katolícke vierovyznanie „ohrozovali“ ich protestantskí príbuzní. Deti mali dostať v ústave dôkladnú mravnú a náboženskú výchovu a základné školské vzdelanie. Nadaní chlapci mohli po skončení triviálnej školy pokračovať v štúdiu na miestnom jezuitskom gymnáziu, ostatní sa mali poslať do učenia alebo do služby. Hoci zmluva predpokladala, že sirotinec bude mať aj dievčenské chovankyne, dievčatá sa začali prijímať do ústavnej výchovy až od roku 1759. Ich vzdelávanie však bolo obmedzené len na základy trívia a viac pozornosti sa venovalo výučbe domácich a ručných prác. Ak sa po dosiahnutí stanoveného veku nemohli vrátiť späť k rodine, vedenie ústavu im našlo vhodnú službu.¹²

Pod správou jezuitov sa zo siroťinca stal „seminár konvertitov“, výrazne sa posilnil náboženský aspekt v jeho činnosti a z pôvodne mestskej inštitúcie sa stal ústav regionálneho významu. V období do roku 1763 značnú časť jeho chovancov tvorili deti žijúcich protestantských rodičov, ktoré sa bez ich vedomia a súhlasu rozhodli stať katolíkmi. V kronike seminára sú niekedy až dramaticky opísané príbehy detí rôzneho veku, ktoré pod vplyvom jezuitov alebo iných kňazov samé požiadali o prijatie a zmenu viery. Akonáhle

⁸ Alumneum – ústav podobný dnešným internátom, ktorý poskytoval bezplatné zaopatrenie chudobným študentom tamojšej evanjelickej školy.

⁹ LAMBRECHT, Gizella: *Nemescsó als Pflanzstätte des halleschen Pietismus*. In: LECHNER, Elmar (ed.): *Pädagogische Grenzgänge in Europa (Bildungsgeschichte und Europäische Identität)*. Frankfurt am Main 1997, s. 38; CEPREGI, Z.: *c. d.*, s. 317.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapešť (ďalej len MNL OL), fond C 39, LAD. B, fasc. 19.

¹¹ Jezuiti sa začali o správu ústavu zaujímať v roku 1749, pravdepodobne pod vplyvom mandátov Márie Terézie o povinných reverzoch konfesionálne zmiešaných snúbencov a zákaze apostázy.

¹² Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Szombathely (ďalej len SzEL), Kelcz-Adelffy árvaház iratai 1750–1949, *Historia seminarii convertitarum Ginsiensis ab anni erectionis (...)*.

sa dostali do sirotinca, bolo ich už takmer nemožné získať späť. Rodičia si vo väčšine prípadov po svoje deti prišli alebo sa s nimi chceli aspoň stretnúť. Správca sirotinca, jezuita Peter Matzer, sa však snažil zabrániť akémukoľvek ich vzájomnému kontaktu. Tvrdil, že deti svojich rodičov odmietajú alebo sa s nimi stretnú, až keď akceptujú ich novú konfesiu. Ak aj stretnutie povolil, mohlo sa konať len v jeho prítomnosti. Niekedy sa podarilo rodičom odvieť deti z ústavu bez jeho vedomia. Ak ich však našli, boli vrátené späť, hoci v niektorých prípadoch na to neexistoval žiadny zákonný dôvod.¹³

Najmladšími deťmi, ktoré sa podľa kroniky ústavu stali jeho chovancami z vlastnej iniciatívy, boli dvaja štvorroční chlapci. Prvý z nich bol židovskej viery, jeho pôvodné meno sa v kronike neuvádza. Chlapec údajne sám vyhľadal farára v Mattersburgu (maď. Nagymarton, dnes Rakúsko) a prejavil záujem stať sa katolíkom. Keďže sa k rodičom odmietol vrátiť, v júni 1758 ho farár nechal odvieť do sirotinca v Kőszegu. Matzer jeho krst dlho odkladal, lebo krstný otec sa prostredníctvom jezuitu Ignáca Parhamera, cisárovho spovedníka a riaditeľa sirotinca vo Viedni, hľadal až na cisárskom dvore. Keď však chlapec vážne ochorel, 10. januára 1759 ho tajne pokrstil, aby nezomrel skôr, ako sa stane katolíkom. Pri krste dostal meno Michal Karol Jozef a priezvisko Steinwald. V sirotinci ostal až do roku 1771, keď sa odišiel učiť za pekára do Šopronu. Druhým chlapcom bol Imrich Pinczker, syn kőszegského tesára. P. Matzer sa do evanjelickej rodiny Pinczkerovcov nanútil pod zámienkou liečenia ich najstaršej dcéry Judity. Výsledkom jeho „liečby“ bolo konvertovanie mladšej dcéry Sofie a Matzer dúfal, že pod jej vplyvom sa stane katolíčkou aj Judita. Skôr ako Judita však v apríli 1760 prišiel do seminára ich mladší brat Imrich. Hoci si ho rodičia párkrát odviekli späť domov, vždy im ušiel a nedokázali mu v tom zabrániť ani bitkou či hrozbami. Chlapcov otec sa v tom čase nachádzal v mestskom väzení a obával sa prísneho trestu. Správcu ústavu P. Matzera požiadal, aby sa u richtára prihovoricel za jeho prepustenie alebo aspoň zmiernenie trestu. Matzer mu to prisľúbil pod podmienkou, že ak jeho syn ešte raz ujde do sirotinca, dovolí mu tam ostať. Otec sa po ôsmych dňoch dostal z väzenia von a chlapec ostal chovancom ústavu.¹⁴ Hoci sa dievčatá prijímali vo výrazne menšom počte ako chlapci, P. Matzer venoval v kronike ústavu ich príbehom osobitnú pozornosť. Veľmi podrobne opisoval okolnosti ich príchodu do sirotinca a prekážky, ktoré museli prekonať, keď sa rozhodli

¹³ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Szombathely (ďalej len SzEL), Kelcz-Adelffy árvaház iratai 1750–1949, Historia seminarii convertitarum Ginsiensis ab anni erectionis (...).

¹⁴ Oba príbehy sú interpretované podľa záznamov v kronike ústavu, ktorú písal jeho vtedajší správca P. Matzer. SzEL, Kelcz-Adelffy árvaház iratai 1750–1949, Historia seminarii convertitarum Ginsiensis ab anni erectionis (...).

zmeniť konfesiu. Rodičia im napríklad odmietli dať slávnostné šaty, aby mohli v kostole verejne zložiť vyznanie viery alebo ich rodina držala zavreté v dome a oni museli ujsť do sirotinca potajomky. Často sú však tieto riadky skôr obrazom toho, čo všetko pre dosiahnutie svojho cieľa dokázal urobiť P. Matzer.¹⁵

P. Matzer opustil post správcu ústavu v roku 1763 a podľa záznamov v kronike možno usudzovať, že po jeho odchode sa upustilo od praxe lákať do ústavnej starostlivosti deti žijúcich protestantských rodičov s cieľom dosiahnuť ich konvertovanie. Pozornosť jeho správcov sa sústredila na konvertitov, deti konvertitov alebo katolícke deti, či už boli alebo neboli sirotami. Dôvodom na prijatie bola skutočná alebo domnelá obava, že sa zanedbáva ich katolícka výchova alebo že sa pod vplyvom okolia vzdajú katolíckej viery. Na základe týchto argumentov sa do ústavu prijímali najmä deti zo zmiešaných manželstiev, často po smrti katolíckeho rodiča. Druhú skupinu tvorili deti protestantských rodičov, z ktorých jeden konvertoval a druhý, ktorý zostal protestantom, odmietal rešpektovať, že aj oni musia prestúpiť na katolícku vieru. Ústavná výchova sa mohla nariadiť aj v prípade, ak bol jeden z rodičov vo väzení za apostázu. Z náboženských dôvodov sa väčšina detí dostala do ústavu z rozhodnutia cirkevnej alebo svetskej vrchnosti. Menšia časť chovancov bola prijatá na základe žiadosti jedného z rodičov. Tí ju zvyčajne odôvodnili potrebou zabezpečiť svojim deťom riadnu katolícku výchovu a ochrániť ich pred nežiaducim vplyvom protestantských príbuzných. V týchto prípadoch však možno za konaním rodičov vidieť snahu riešiť existenčné ťažkosti rodiny a zabezpečiť svojim deťom hmotné zaopatrenie a vzdelanie, ktoré im sami nemohli poskytnúť. Do roku 1773 bola len nepatrná časť chovancov skutočnými sirotami, ale aj tí boli do ústavu prijatí najmä z náboženských dôvodov. Väčšinou to boli deti nekatolíckych rodičov alebo konvertitov, ktorých by sa inak ujali ich protestantskí príbuzní.¹⁶

Sirotinec si zachoval svoj konfesionálny a rekatolizačný charakter aj po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 a vydaní tolerančného patentu v roku 1781. Výrazne k tomu prispeli jeho dvaja veľkí donátori Anton Adelffy († 1771) a Imrich Kelcz († 1792), ktorí ústavu testamentárne odkázali celý svoj nemalý majetok a výnosy z neho určili na zaopatrenie konvertitov, potenciálnych konvertitov a sirôt katolíckych rodičov.¹⁷ Ich zámer plne podporoval aj szombathelyský biskup Ján Szilly, ktorý prevzal jeho správu v roku 1777.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Vďaka pozostalosti A. Adelffyo a I. Kelcza sa ústav, nazývaný po roku 1792 Kelcz-Adelffyho sirotinec, stal na dlhé roky najväčšou dobročinnou inštitúciou v Uhorsku poskytujúcou svojim chovancom ústavnú formu zaopatrenia.

Sirotinec viedol ako tzv. malý seminár, v ktorom sa nadaní chudobní chlapci pripravovali na štúdium teológie a kňazskú dráhu. Z tohto dôvodu sa do ústavu prijímal len nepatrný počet dievčat, veľký dôraz sa kládol na školské vzdelávanie a významnej časti chlapcov sa umožnilo celé gymnaziálne štúdium. Hoci sa do ústavu v stále väčšom počte prijímali aj osirelé deti, až do prvých desaťročí 19. storočia tvorili značnú časť chovancov konvertiti prijatí na žiadosť rodičov, ktorí im týmto spôsobom chceli zabezpečiť gymnaziálne štúdium.¹⁸ Do sirotinca sa ojedinele aj naďalej prijímali deti zo zmiešaných manželstiev, ktoré napriek platnej legislatíve neboli vychovávané v katolíckej viere alebo bola ich viera nejakým spôsobom ohrozená, napríklad konvertovaním rodičov na protestantizmus alebo výchovou u nekatolíckych príbuzných.¹⁹ Títo chovanci sa do ústavu dostali z rozhodnutia štátnej moci, proti vôli rodičov alebo iných osôb zodpovedných za ich výchovu.

3 Kráľovský sirotinec v Tomášikove

Porážka v sedemročnej vojne naplno odhalila zaostávanie Habsburskej monarchie za krajinami západnej Európy a potvrdila nutnosť reforiem, ktoré by zvýšili jej konkurencieschopnosť a obranyschopnosť. Súčasťou reformného programu boli aj plány na rozvoj a rozšírenie manufaktúr, v ktorých mali nájsť zamestnanie najmä ľudia z marginalizovaných spoločenských vrstiev. Mária Terézia mandátom z 29. februára 1764 vyzvala vlády jednotlivých krajín monarchie (zrejme s výnimkou Uhorska) k prijímaniu opatrení na podporu manufaktúrnej výroby a nariadila jej zavádzanie do robotární, chudobincov a sirotincov. Štátna moc očakávala, že týmto spôsobom sa zlepši finančná situácia dobročinných inštitúcií a ich chovanci si aspoň z časti zarobia na svoje zaopatrenie. V prípade detí zo sirotincov nemalo mať zamestnanie v manufaktúrach len finančný, ale aj výchovný a disciplinizačný efekt. Deti sa mali

¹⁸ SzEL, Kelcz-Adelffy árvaház iratai 1750–1949, A Kelcz-Adelffy árvaház növendékei névsora 1755–1856-ig, respective 1791/2–1836-ig.

¹⁹ V roku 1784 stoliční vojaci dopravili do sirotinca 8-ročnú Katarínu a 5-ročného Mateja Tinkovcov z obce Allhau vo Vášskej stolici. Ich otec, konvertita Martin Tinka sa rozhodol vrátiť späť k svojej pôvodnej evanjelickej konfesii, kvôli čomu musel absolvovať šesťtyždňovú katolícku náuku vo františkánskom konvente. Matka detí bola evanjelička, preto sa ich katolícka výchova považovala za ohrozenú a boli jej odobrané. Keďže otec svoje rozhodnutie nezmenil, deti ostali v ústave aj po jeho návrate od františkánov. V roku 1788, keď ústav prechádzal na príkaz Jozefa II. transformáciou, boli obe deti umiestnené do pestúnskej starostlivosti. Chlapca jeho pestún nútil zobrať, preto od neho ušiel k rodičom. SzEL, Püspöki levéltár, I. Acta cancellariae, b. 17 Kelcz-Adelffy árvaház, k. č. 1, 2.

prácou ochrániť pred záhalkou a hriešnym životom a osvojiť si pracovné návyky a zručnosti, ktoré by im zabezpečili živobytie v dospelosti.²⁰

Sirotinec, ktorý Mária Terézia s podporou uhorského kancelára Františka Esterházyho založila v roku 1763 v Tomášikove, mal taktiež vychovávať deti najmä pracou. Podľa zakladajúcej listiny mali chovanci ústavu dostať základné vzdelanie, náboženskú výchovu a pracou v manufaktúre získať pracovné návyky. V rámci pracovnej výchovy sa deti mali naučiť pestovať moruše, chovať priadku morušovú a spracovávať surový hodváb. Mária Terézia očakávala, že ústav bude vychovávať odborníkov na výrobu hodvábu, ktorí budú pôsobiť po celom Uhorsku a nahradia majstrov pozývaných zo zahraničia. V konfesionalne rozdelenej krajine mal však sirotinec okrem merkantilistických cieľov plniť aj konfesionalne. Ústav bol preto prioritne určený pre konvertitov, aby sa eliminoval „škodlivý vplyv ich protestantských príbuzných“ a výchovou a vzdelávaním sa upevnili v katolíckej viere.²¹ Zámer vychovávať z chovancov sirotinca odborníkov na výrobu hodvábu bol od začiatku viac-menej nereálny. Ústav, na rozdiel od podobných rakúskych sirotincov, vznikol bez akejkoľvek väzby na nejakú manufaktúru, ktoré navyše v tejto časti Uhorska v tom čase ani neexistovali. Opakované pokusy kurátorov vybudovať pri sirotinci vlastnú manufaktúru boli neúspešné a praktickú výučbu pradenia hodvábu sa v Tomášikove nepodarilo zaviesť. Zvyšovala sa však kvalita poskytovaného vzdelávania a zo sirotinca sa v priebehu krátkeho času stal popredný vzdelávací ústav s celouhorským významom.²²

Napriek rekatolizačným cieľom ústavu zakotveným vo fundačnej listine a prípadom dobrovoľného či násilného umiestňovania detí do ústavnej výchovy z náboženských dôvodov, väčšina chovancov sa dostala do sirotinca kvôli svojmu statusu chudobnej siroty. Presné číslo sa nedá určiť, keďže z prvých rokov existencie ústavu sa nezachovala evidencia chovancov a do roku 1783 chýba aj väčšina žiadostí o prijatie ako aj rozhodnutia o ich vybavení. Podľa knihy chovancov vedenej od konca roku 1768 do jeho transformácie v roku 1786,²³ väčšina (viac ako 90%) prijatých detí bola katolíckej konfesie.

²⁰ Heiß, Gernot: *Erziehung der Waisen zur Manufakturarbeit. Pädagogische Zielvorstellungen und ökonomische Interessen der maria-theresianischen Verwaltung*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 85, 1977, s. 316–317.

²¹ MNL OL, C 39, LAD. E, fasc. 31, 1763–1766, 107 cs.

²² Podrobnejšie k dejinám ústavu KUŠNIRÁKOVÁ, I.: c. d., s. 165–219.

²³ Jozef II. v roku 1786 nariadil reorganizáciu ústavu, na základe ktorej sa počet miest v ústavnej starostlivosti výrazne obmedzil a väčšina detí sa umiestnila k pestúnom. Túto podobu si sirotinec zachoval aj po smrti panovníka v roku 1790. Ústav sa viackrát stahoval – v roku 1780 z Tomášikova do Senca, v roku 1786 do Bratislavy a napokon v roku 1800 do Gyóru, kde v roku 1809 de facto a v roku 1815 aj de jure zanikol.

Iné vierovyznanie bolo zapísané len pri 33 deťoch – luteránske (22), židovské (7) a kalvínske (4).²⁴ Avšak aj medzi katolíkmi možno nájsť deti, ktoré boli do ústavu prijaté z náboženských dôvodov, keďže konvertitmi boli ich rodičia. Na príbehoch niektorých z nich, pri zachovaní dobového jazyka a argumentácie, možno výstižne ukázať, ako sa z titulu vymáhania katolíckej výchovy mohli do starostlivosti štátu dostať aj deti žijúcich rodičov.

Počas roka 1770 sa panovníčka i Miestodržiteľská rada opakovane zaoberali prípadom detí zvolenského meštana Štefana Graffika, ktorý nedávno konvertoval z evanjelickej viery. Po smrti manželky, ktorá ostala evanjeličkou, sa údajne kvôli hmotnej núdzi nedokázal postarať o svoju 6-ročnú dcéru Johannu a 4-ročného syna Samuela. O deti sa následne „strhla bitka“ medzi mestom, štátnou mocou a luteránskymi príbuznými, v ktorej už otec zrejme nehral žiadnu úlohu. Keďže deti museli byť v dôsledku otcovej konverzie vychovávané v katolíckej viere, po matkinej smrti sa ich nemohli ujať príbuzní, hoci o to mali záujem. Aby sa im zabezpečila katolícka výchova, zverili sa do pestúnskej starostlivosti k nejakej katolíckej žene. Kto o tom rozhodol, nie je z prameňov zrejmé. Od tejto ženy si deti zobral Graffikov brat, teda ich strýko, ktorý bol evanjelikom. Štátna moc ho preto vnímala ako hrozbu pre katolícke vierovyznanie detí a nariadila mestu, aby sa postaralo o ich katolícku výchovu. Mestská rada na základe panovníckej intervencie zverila deti do pestúnskej starostlivosti katolíka Jána Andreidesa a jeho ženy. Náklady na ich zaopatrenie sa mali hradiť z výnosov kapitálu, ktorý zdedili po matke. Ešte skôr ako sa deti dostali od strýka k novým pestúnom, vzala si ich k sebe stará matka z matkinej strany, taktiež evanjelička. Deti jej mestská rada odobrala a vystríhala ju pred nerešpektovaním svojho rozhodnutia. Napriek tomu si stará mama zobrala po pár dňoch k sebe aspoň dievča. Porušila tým nariadenie panovníčky i rozhodnutie mestskej rady a opäť sa sproblematicovala katolícka výchova jedného z detí. V čase týchto udalostí bol vo Zvolene služobne Ján Neuhold, komisár kráľovskej komory, ktorý o vývoji prípadu upovedomil Miestodržiteľskú radu. Vo svojom liste poukázal na veľké množstvo luteránov v meste, ktorí sa budú usilovať nakaziť deti ich „dogmou“. Aby sa tomuto nebezpečenstvu predišlo, navrhol ich prijať do nejakej katolíckej fundácie. Miestodržiteľská rada v reakcii na tieto informácie nariadila mestskej rade a generálnemu vikárovi Ostrihomskej arcidiecézy, aby našli pre deti katolíckych pestúnov a po dovŕšení siedmeho roku ich poslali do sirotinca v Tomášikove. Generálny vikár Ladislav Bányay listom zo 16. 10. 1770 informoval Miestodržiteľskú radu, že

²⁴ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Püspöky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árvaházak és árvaalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

deti sa opäť zverili J. Andreidesovi a jeho manželke a zaviazal sa, že sa osobne postará, aby vo veku sedem rokov boli poslané do sirotinca.²⁵

V auguste 1773 bol do ústavu prijatý, či skôr umiestnený, Michal Majerský z Veľkých Levárov v Nitrianskej stolici. Podľa záznamu v knihe chovancov mal v tom čase 12 rokov, bol katolík, predtým evanjelik a do sirotinca sa dostal na odporúčanie miestneho farára. Otec bol uvedený ako zosnulý, matka žila.²⁶ O rok neskôr (list nie je datovaný) sa jeho matka obrátila na Miestodržiteľskú radu, aby ju informovala, že „jej syn Michal Majerský, 11 ročný, bol pred viac ako rokom umiestnený do Tallósa²⁷ a tam je dodnes kvôli zbytočným obavám, že by ho jeho otec evanjelickej viery odtiahol od katolíckej cirkvi“. V ďalšej časti listu uviedla, že konvertovania jej syna sa netreba obávať, keďže ďalšie tri svoje deti, dve dcéry a jedného syna, riadne vychováva „vo svojej katolíckej viere“. Vďaka Bohu má dosť prostriedkov na to, aby sa riadne postarala aj o syna Michala a poskytla mu potrebné vzdelanie. List ukončila prosbou, aby jej bol chlapec vrátený. Z listu je zrejmé, že napriek záznamu v knihe chovancov jej manžel žil.²⁸ Chlapec mal teda oboch žijúcich rodičov a do sirotinca sa dostal len z náboženských dôvodov. O tom, či a ako sa Miestodržiteľská rada žiadosťou matky zaoberala, sa nezachovali žiadne dokumenty. Chlapec ostal v sirotinci do 4. apríla 1775, kedy bol „vrátený rodičom“.²⁹

Deti židovského pôvodu sa mohli do sirotinca dostať aj v dôsledku svojvoľného konania babice, ktorá bola pri ich pôrode alebo nesprávneho výkladu kráľovských mandátov. V Uhorsku od roku 1731 platilo nariadenie Karola VI., podľa ktorého museli babice pokrstiť všetky kresťanské deti, ktoré sa počas pôrodu ocitli v ohrození života. Hoci sa nariadenie vzťahovalo len na kresťanské deti, niektoré babice iniciatívne krstili aj židovských novorodencov, čo viedlo k rôznym sporom a ťažkostiam. Aby sa im predchádzalo, Mária Terézia intimátom Miestodržiteľskej rady zo 16. mája 1775 zakázala krstiť židovské deti bez vedomia ich rodičov a to aj v prípade, ak hrozilo, že pôrod neprežijú. Ak však židovské dieťa napriek zákazu panovníčky riadne pokrstili, krst bol platný. V takom prípade sa malo odobrať rodičom a na náklady osoby, ktorá

²⁵ MNL OL, C 39, LAD. E, fasc. 31, 1770–1777, 107 cs. Deti sa asi do sirotinca nikdy nedostali, keďže nie sú zapísané v protokole chovancov.

²⁶ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Puspoky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árvaházak és árvaalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

²⁷ Tallós – pôvodný maďarský názov pre obec Tomášikovo.

²⁸ Vdovský stav ani slovom nespomenula a podpísala sa ako manželka Michala Majerského, obyvateľa Veľkých Levár. MNL OL, C 39, LAD. E, fasc. 31, 1770–1777, 107 cs.

²⁹ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Püspöky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árvaházak és árvaalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

ho nechala pokrstiť, zveriť do výchovy dobrým a zbožným kresťanom. Ak by táto osoba nemala potrebné prostriedky, dieťa sa malo umiestniť do sirotinca, kde malo dostať kresťanskú výchovu a vyučiť sa remeslu.³⁰

Jedným zo židovských detí, ktoré boli pokrstené babicou pri pôrode, bola aj Katarína narodená 25. novembra 1763 v obci Gölle, v Šomodskej stolici.³¹ Miestne cirkevné a svetské authority jej spočiatku nevenovali pozornosť a tak až do roku 1776 žila so svojimi rodičmi a v rozpore s kráľovskými nariadeniami bola vychovávaná v judaizme. Z prameňov nie je zrejmé, kto a prečo na jej prípad upozornil, ale 6. novembra 1776 bola umiestnená do sirotinca v Tomášikove. O prijatí rozhodla Mária Terézia na základe odporúčania Šomodskej stolice. U Kataríny, zrejme na rozdiel od iných detí, narazila snaha o rekatolizáciu na tvrdý odpor. Ústavný kaplán piarista Florián Dom s ňou však asi tiež nemal veľkú trpezlivosť, lebo už 3. decembra 1776 písomne informoval kurátora Františka Balassu o jej zatvrdilom postoji. Dievča údajne prehlásilo, že radšej zomrie, akoby sa vzdalo judaizmu. Striktne zachovávalo sabat, nejedlo bravčové mäso, vehementne sa zdráhalo vstúpiť do ústavnej kaplnky a odmietalo spať v posteli, nad ktorou visel kríž. Kaplán tvrdil, že už vyskúšal všetko a nič neopomenul, aby ju presvedčil vzdať sa jej „sektárskeho vierovyznania“. Možno hlavným dôvodom, prečo Dom upozornil kurátora na jej prípad, bola obava, že Katarína svoj názor nezmení a svojou tvrdohlavosťou zneistí vo viere aj ďalšie dve židovské chovankyne, ktoré už konvertovali. Štátna moc najprv zvažovala riešiť situáciu premiestnením dievčaťa do sirotinca vo Viedni, napokon však Mária Terézia rozhodla o jej prepustení z ústavu a návrate k rodine. Katarínin otec Matej David zrejme v dôsledku predošlých zlých skúseností bol opatrný a odmietal dcéru odviesť domov, pokiaľ nebude Šomodskej stolici nariadené, aby ju nestíhali za útek a nebude jej hroziť ďalšie zadržanie. Miestodržiteľská rada požadovanú dispozíciu pre stolicu vypracovala a odoslala 20. júna. 1777.³² Podľa knihy chovancov však dievča opustilo sirotinec už 12. mája 1776.

V knihe chovancov možno dohľadať obe dievčatá, ktoré vo svojom liste spomínal kaplán F. Dom. Prvou z nich bola Anna z Orešian v Nitrianskej stolici, ktorá bola do ústavu prijatá 10. septembra 1775 na odporúčania zemepána Krištofa Erdödyho a miestneho farára. Dievča malo 10 rokov a obaja jej rodičia židovského vierovyznania žili. Dôvod prijatia sa v knihe neuvádza,

³⁰ LINZBAUER, Franciscus Xaver: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. II. díl. Budae 1852, s. 23, 493–494, 683–684.

³¹ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Püspöky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árвахázak és árваalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

³² MNL OL, C 39, LAD. E, fasc. 31, 1778–1783, k. č. 110.

ale určite ním nebol krst babicou pri pôrode, keďže dievča bolo pokrstené až v sirotinci 29. novembra 1775. Anna ostala v ústave päť rokov, 19. apríla 1780 odišla z neho do služby (kde a ku komu v jej prípade nie je uvedený). Druhou bola Tereza z neuvedenej obce v Nitrianskej stolici, ktorú ako 14-ročnú v roku 1776 pokrstili v Trnave. Keďže obaja jej rodičia židovského vierovyznania žili a mohli sa vnímať ako hrozba pre jej katolícku vieru, dievča bolo 17. septembra 1776 na odporúčanie Trnavskej kapituly prijaté do sirotinca. Deti, najmä dievčatá, v jej veku však zvyčajne zo sirotinca už odchádzali do učenia alebo do služby a nie sa doň prijímali. Tereza ostala v ústave do 26. septembra, keď sa vrátila k späť k otcovi.³³

Podľa fundaçnej listiny a propozícií Márie Terézie bol sirotinec určený pre chudobné osirelé deti, ktoré prišli o oboch rodičov alebo aspoň o otca, živiteľa rodiny. Museli však byť katolíckeho vierovyznania, prioritne konvertiti. Pojem konvertita mal v tomto prípade širší význam a nezahŕňal len deti, ktoré samé konvertovali na katolícku vieru, ale aj deti konvertitov a deti narodené v konfesiónálne zmiešaných manželstvách. Ďalšou podmienkou prijatia bolo, aby pochádzali z Uhorska, mali manželský pôvod a vek minimálne sedem rokov. V tomto veku sa už považovali za schopné dodržiavať domáci poriadok a za zrelé na školské vzdelávanie. Stanovené kritériá na prijímanie detí do ústavnej starostlivosti sa však v praxi rôznym spôsobom obchádzali a porušovali. Medzi chovancami ústavu možno nájsť deti prijaté bez krstného listu, ktorý bol jediným hodnoverným dokladom o ich krste a manželskom pôvode, ako aj deti, ktoré nepochádzali z Uhorska alebo mali žijúceho otca či oboch rodičov. Hoci sa v intenciách fundaçnej listiny mali prijímať do sirotinca najmä urodzené deti, šľachtické rodiny spočiatku o miesta v ústave nemali záujem, keďže manufaktúrna práca sa pre osoby z tejto spoločenskej vrstvy nepovažovala za vhodnú. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 18. storočia preto väčšina prijatých chovancov pochádzala z rodín remeselníkov, vojakov alebo sluhov (kuchár, vrátnik, kočiš) v šľachtických rodinách. Deti z okrajových spoločenských vrstiev, teda potomkovia žobrákov či nádenníkov, sa do ústavu nikdy neprijímali. S rastúcou kvalitou poskytovaného vzdelania (najmä po zriadení normálnej školy pri ústave) začal vzrastať aj počet chovancov urodzeného pôvodu alebo z rodín nižších kráľovských úradníkov. Do prijímania detí sa postupne vniesol princíp zásluhovosti a namiesto konvertitov sa začali prednostne prijímať deti, ktorých otcovia nejakým spôsobom prospeli panovníkovi alebo krajine. Po vydaní tolerančného patentu v roku 1781 boli rekatolizačné ciele sirotinca zrušené, katolícke vierovyznanie však ostalo

³³ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Püspöky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árvaházak és árvaalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

jednou z podmienok prijatia.³⁴ Napriek tomu sa aj po roku 1781 sporadicky objavovali snahy o využitie sirotinca na zabezpečenie katolíckej výchovy detí, ktoré podľa zákona mali byť a neboli katíkmi, alebo Miestodržiteľská rada ochotne zlavila zo stanovených kritérií prijímania v prípade, ak išlo o deti židovských konvertitov.

4 Záver

V dôsledku náboženských a politických pomerov v krajine boli prvé uhorské sirotince katolíckymi dobročinnými a výchovno-vzdelávacími inštitúciami určenými pre siroty katolíckej konfesie, prioritne pre konvertitov. Niektoré z týchto ústavov sa stali súčasťou konfesijného zápasu o dieťa a ústavnú starostlivosť využívali na rekatolizáciu protestantských detí alebo vynucovanie katolíckej výchovy detí z konfesijné zmiešaných manželstiev. Po vydaní tolerančného patentu museli katolícke cirkevné i svetské elity na rekatolizačné ciele sirotincov rezignovať.³⁵ Viaceré existujúce i novovznikajúce ústavy však boli až do štyridsiatych rokov 19. storočia prioritne určené pre konvertitov z protestantizmu, bez ohľadu na to, či boli alebo neboli sirotami. Hoci sa elity všetkých konfesií v krajine snažili postarať o siroty svojho vierovyznania, až do konca päťdesiatych rokov 19. storočia boli sirotince zakladané len na katolíckej strane. Po epidémii cholery v roku 1831 síce vznikol nepatrný počet mestských ústavov, ktoré prijímali do ústavnej starostlivosti aj protestantské deti bez otvoreného zámeru rekatolizovať ich, ale i tieto ústavy možno z hľadiska dominantného vierovyznania chovancov, zabezpečenej náboženskej výchovy či osoby správcu považovať za katolícke. Prvé nekatolícke, teda protestantské či židovské sirotince, začali vznikať v krajine až na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19. storočia, po páde Bachovho absolutizmu. Elity nekatolíckych konfesií argumentovali v prospech budovania vlastných sirotincov najmä potrebou poskytnúť sirotám výchovu a vzdelanie v súlade s vierovyznaním ich rodičov a zabrániť tomu, aby sa ho vzdali alebo ho zmenili. Napriek postupujúcej sekularizácii spoločnosti sa vierovyznanie aj v druhej polovici 19. storočia považovalo za významnú súčasť (seba)identifikácie jednotlivca a náboženstvo ako základ výchovy a vzdelávania detí. Väčšina sirotincov, ktoré v tomto období vznikli a pôsobili v Uhorsku, boli konfesijné zadefinovanými inštitúciami, ktoré kladli osobitný dôraz na náboženskú výchovu a povinnosti spojené s praktizovaním viery. Svoj konfesijný charakter si tieto ústavy zachovali až do polovice 20. storočia.

³⁴ Győri Egyházmegyei Levéltár Győr, Püspöky Levéltár, II. Győri kaptalan levéltára, h) Árva házak és árvaalap ... XVIII.–XX. sz., Hauptprotokoll.

³⁵ Tolerančný patent vyslovene zakazoval katolíkom vnucovať katolícku výchovu deťom ako aj sirotám nekatolíckych rodičov. ROSKOVANY, A.: *c. d.*, s. 552.

RESUMÉ

KONVERTITI A KONVERZIE V UHORSKÝCH SIROTINCOCH 18. STOROČIA

Na rozdiel od krajín západne od uhorských hraníc, kde ústavná starostlivosť o chudobné osirelé deti vznikla prioritne ako súčasť opatrení na elimináciu pouličného žobrania a podporu manufaktúrnej výroby, v Uhorsku boli dôvody založenia prvých sirotincov najmä konfesijné. V krajine, kde popri sebe legálne pôsobilo niekoľko kresťanských cirkví, sa aj ústavná starostlivosť o siroty stala súčasťou konfesijného boja. Všetky štyri ústavy, tri súkromné a jeden štátny, ktoré boli v Uhorsku založené v druhej polovici 18. storočia, boli určené pre siroty, ktoré sa ústavnou výchovou mali upevniť v katolíckej viere alebo sa pre ňu získať. Do uhorských sirotincov sa však okrem sirôt prijímali aj deti žijúcich rodičov, najmä ak pochádzali z konfesijné zmiešaných manželstiev a v rozpore so zákonom neboli vychovávané ako katolíci. Nástrojom na vymáhanie katolíckej výchovy detí sa stali najmä siroťtince v Kőszegu a Tomášikove. Ústav v Kőszegu, od roku 1750 spravovaný členmi Spoločnosti Ježišovej, bol podľa zakladacej listiny prioritne určený pre protestantské siroty alebo konvertitov, aby sa odlúčili od svojho protestantského rodinného prostredia a poskytla sa im katolícka výchova. Do roku 1763 sa avšak do siroťtince rôznym spôsobom lákali aj protestantské deti žijúcich rodičov s cieľom získať ich pre katolícku konfesiu. Do kráľovského siroťtince v Tomášikove sa podľa vôle jeho zakladateľov mali prijímať najmä chudobní osirelí konvertiti. V praxi sa však väčšina chovancov dostala do ústavu kvôli svojmu statusu chudobnej siroty, hoci sa vyskytli aj prípady dobrovoľného či násilného umiestňovania detí do ústavnej výchovy z náboženských dôvodov.

Kľúčové slová: Uhorsko, raný novovek, konfesijné zmiešané manželstvá, siroťtince, konvertiti, konverzie

SUMMARY

CONVERTS AND CONVERSION IN HUNGARIAN ORPHANAGES IN THE EIGHTEENTH CENTURY

In contrast to the lands west of the Hungarian border, where constitutional care for orphans came about as a priority as part of the measures for elimination of street begging and support for factory production, in Hungary

the reasons for establishing the first orphanages tended to be confessional. In a country where several Christian denominations existed legally alongside one another, institutional care for orphans became part of the confessional struggle. All four institutes, three private and one state, which were founded in Hungary in the second half of the eighteenth century, were designated for orphans who by means of constitutional care were to be strengthened in the Catholic faith or converted. Apart from orphans, children of living parents were accepted into Hungarian orphanages, particularly if they came from confessionally mixed marriages and who, against the law, had not been raised as Catholics. Orphanages specifically were tools for encouraging the Catholic raising of children in Kőszeg and Tomášikovo. The institution in Kőszeg, administered as of the year 1750 by members of the Society of Jesus, was primarily, according to the foundation document, designated for Protestant orphans or converts, in order to draw them away from their Protestant family environment and provide them with a Catholic upbringing. Protestant children of living parents, however, were also brought to the orphanage for various reasons up to the year 1763, with the goal of obtaining them for the Catholic confession. Poor orphaned converts in particular were to be accepted into the royal orphanage in Tomášikovo in accordance with the will of its founder. In reality, however, the majority of the children found their way into the institution due to their status as poor orphans, although there were also cases of voluntary or forced placement of children into constitutional care for religious reasons.

Keywords: Hungary, Early Modern Period, Confessionally mixed marriages, Orphanage, Converts, Conversion

Mgr. Ingrid Kušniráková, Ph.D.
Historický ústav
Slovenská akadémia vied
P. O. Box 198
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: kusnirakovai@gmail.com

Translated by David Livingstone, Dr.